D A G E N N A C H T. V E R L A N G E N N A A R V R E D E

Serie Duisternis en licht

Het is vredeszondag, opnieuw in een wereld die allerminst in vrede is. Denk niet alleen aan de oorlogen en gewelddadige etnische conflicten in de wereld, die verschrikkelijk zijn, maar ook bijvoorbeeld aan de hardheid in taal en omgangsvormen in onze maatschappij en politiek. De kwetsbaarheid van onze eigen democratie en rechtsstaat is dit jaar het thema van de vredesweek. Is echte vrede, niet alleen afwezigheid van oorlog, nog wel een visioen dat tot onze verbeelding spreekt? Of worden wij steeds meer 'realist' en accepteren we min of meer dat de dagelijkse werkelijkheid een wereldwijd kapitalistisch strijdtoneel is waarop je wel gedwongen bent ruimte op te eisen ten koste van een ander? 'Zonder visioen verwildert het volk; als het de rechte leer bewaart, is het gelukkig.' Deze wijsheid van koning Salomo houden wij hier in ere. Zo hopen wij allemaal, denk ik, dat het in de komende verkiezingsstrijd minder zal gaan over wie de winnaar is van het debat; en meer om de inhoud, om de werkelijke keuzes en veranderingen die nodig zijn en waar we als maatschappij alleen samen aan kunnen werken. De teksten en liederen van vandaag zeggen ons hier van alles over, in verschillende lagen.

Alles kan een mens – alleen de dood ontkomt hij niet. De tekst van Zwemmen en varen is ontleend aan de Griekse tragedie Antigone. Die maakte al indruk op mij toen ik 'm op de middelbare school te lezen kreeg. Als leerlingen werden wij daarmee flink aan het denken gezet, vooral door het karakter van Antigone, die jonge sterke vrouw, dochter van Oedipus, die de bevelen trotseert van Creon, de heerser over de stad Thebe. Koste wat het kost wil zij aan haar religieuze plicht voldoen door haar broer Polineikes te begraven. Precies dit is wat Creon haar per decreet verboden heeft, op straffe van de dood. Anders dan haar zusje Ismene, die haar wanhopig probeert over te halen om toch maar te gehoorzamen en zo haar leven te sparen, blijft Antigone onverzettelijk. De spanning is voelbaar, tussen de menselijke wet van machthebber Creon en de religieuze wet. Die beantwoordt aan de fundamentele behoefte om een gestorven mens, zeker een familielid, eervol te begraven. Antigone is verloofd met Haimon, de zoon van Creon. Het is ware liefde, met vooruitzicht op een gelukkig leven. Toch offert zij zich op. Ze begraaft haar broer en verhult dit niet. Zij kan en wil niet anders. Haar vrije keuze maakt haar dood onvermijdelijk.

Het is tragedie, conflict op de spits gedreven, maar het is een oer-menselijk conflict: aan de ene kant het gegeven, in elke maatschappij, dat sterke leiders opstaan of misschien eerder 'ontstaan' vanuit een collectieve behoefte aan duidelijkheid en zekerheid in een gemeenschap of volk. Aan de andere kant het besef dat de vorming en uitoefening van macht grenzen kent, dat er in het openbare, politieke bestaan van iedere individuele mens zoiets is als een spirituele dimensie die gerespecteerd moet worden. Die grens, zo maakt Antigone duidelijk, is niet iets louter menselijks, het is een grens met iets dat het menselijk bestaan overstijgt en er tegelijk in doordringt, ook al weet niemand precies wat dat is. De ervaring van deze grens in de menselijke macht is verbonden met de evenzeer oer-menselijke ervaring van de onontkoombaarheid van de dood. Antigone voelt dit aan. Haar onwankelbare houding maakt Creon woedend en machteloos. Zijn heerszucht breekt stuk op haar onverschrokkenheid en wordt uiteindelijk alle personages in het verhaal fataal.

De Tsjechische filosoof Jan Patocka voelde zich persoonlijk aangesproken door Antigone. Hij herkent in de tragedie het verschil tussen dag en nacht dat hem ook in allerlei andere geschriften als thema bezighoudt. Ook hij verzette zich tegen de heersende macht in zijn land, waarin mensenrechten werden geschonden en vrijheid van spreken werd beperkt. Hij werd in 1977 opgepakt, dagenlang verhoord en bezweek kort daarna aan de gevolgen. De dag staat voor alles wat we met menselijke wetten regelen: ze zijn er voor ordening, beheersing, veiligheid in de maatschappij. Voor het zoveel mogelijk voorkomen van oorlog en geweld. Maar de nacht is minstens zo belangrijk. Die staat voor het onkenbare en onbeheersbare dat de dag aan alle kanten omringt en doordringt; de nacht is de plaats van het verlangen, die eigenzinnige kracht in ons die maakte dat Antigone haar broer hoe dan ook de laatste eer wilde bewijzen; die maakt dat wij, mensen, ons altijd vragen blijven stellen over de wereld, over ons samenleven, over geboorte en dood, bloei en verval, over wat waar is en wat niet. Hét grote probleem van onze westerse cultuur is volgens Patocka dat de dag steeds meer de nacht is gaan overheersen. Alles kan een mens – ja, technisch, wetenschappelijk en nu ook digitaal het leven beheersen. Zelfs het eigen gedrag proberen wij zo naar eigen hand te zetten, maar daarmee verdringen wij langzaam maar zeker de diepere vragen van de nacht die wezenlijk horen bij ons bestaan als lijfelijke, sterfelijke wezens, verlangend naar wat voorbij de grens onzichtbaar en onbeheersbaar blijft. Hij maakt zich zorgen over de oppervlakkigheid waarmee we het leven managen en consumeren, over de uitbuiting van de aarde, psychisch ook over (wat het lied noemt) de 'ijzeren zenuwen' die we nodig hebben om ons hoge tempo vol te houden. Terwijl ons leven niet maakbaar is, niet altijd licht en transparant, en ook vertraging en bezinning nodig heeft. In vrijwel elke ervaring schuilen de twee kanten van dag en nacht: als goed en kwaad, leven en dood, zichtbaar en onzichtbaar. In de nacht durven zijn, vraagt dat we openstaan voor deze ambivalentie, voor de 'andere kant' in elke ervaring. En dit betekent ook een moreel appèl: dat we uit de comfortzone komen van welvaart en persoonlijk geluk, dat we ons verbinden met een goede zaak die ons heersende ik- of wij-belang overstijgt. Bezien vanuit Antigone en Patocka is er meer visioen nodig voor het vertrouwen in democratie en rechtsstaat. Minder dag, minder oppervlakte door focus op geld, regels, technieken en systemen. Meer nacht, meer diepte in aandacht voor elkaar, in toewijding aan relaties, in de zorg voor onze ziel.

Maar toch is er iets vreemds. In de poëtische taal van de bijbel en in vrijwel alle liederen die wij hier zingen is niet de nacht of de duisternis, maar het licht de bron van leven, de oorsprong van wat goed is en betrouwbaar. Dag en nacht staan in het perspectief van de schepping als een dynamisch gebeuren. Dat begint met het stromend licht dat beide, dag en nacht, voorafgaat en omhult. We zongen het in de vertaling van Jan Nieuwenhuis:

> De aarde was baaierd en leegte,
> donkerte lag over de afgrond
> en een geweldige adem joeg over de wateren.
> God sprak er zij licht – en er was licht.
> God scheidde het licht en de duisternis.
> Aan het licht gaf hij de naam dag,
> aan de duisternis gaf hij de naam nacht.
> Het werd avond en morgen, de eerste dag.

Ook hier horen dag en nacht bij elkaar binnen één kosmisch geheel, waarin de mens zijn plaats kan krijgen, in beginsel in vrede kan wonen. Ook hier klinkt dus het besef door dat een mens niet wonen kan in voortdurende helderheid, in altijd durend licht, dat dag en nacht nodig zijn om in evenwicht en vrede te kunnen leven. Maar het verschil is dat in dit bijbels perspectief het Licht, als metafoor, alomvattend en alles doordringend aanwezig blijft in dag én nacht. In psalm 139 horen we ook zoiets: de psalmist beseft dat hij schepsel is in hart en nieren, dat zijn Schepper is als een Licht dat hem omhult en doordringt, ook als hij in wanhoop het daglicht nauwelijks nog verdragen kan:

> Zou ik roepen:
> ‘Duisternis bedek mij,
> licht, verander in nacht’ –
> voor U bestaat de duisternis niet,
> voor u is de nacht even licht als de dag,
> de duisternis even stralend als het licht.

In de geloofstaal van de bijbel, in de mystiek en in veel christelijke kunst is dit Licht de Bron van al wat leeft, het oorspronkelijk Licht dat ons in dag en nacht omhult en in ons woont. Dit beeld van God en ook het beeld van Christus als Licht der wereld heeft veel schoonheid gebracht in onze christelijke traditie, maar het is zeker ook verkeerd gebruikt en vergeestelijkt door het tegenover ons verlangende lichaam te plaatsen. Daar is in onze traditie veel ellende uit voortgekomen. Des te belangrijker is het dat wij hier in onze liederen dit oorspronkelijke Licht verbinden met een waaier van andere beelden waarin het visioen zintuiglijk doorklinkt: het stoot ons aan in de morgen, het draagt ons als een steevaste schouder, het kijkt uit mijn ogen, als een kijkend kind dat uitziet naar de vrede. Zo horen we in bijbelse taal wat we nog niet hoorden bij Antigone of bij Patocka: het vertrouwen dat genade en liefde uiteindelijk sterker zijn dan de dood.

Maar maakt dit het leven anders? Betekent dit nog iets voor hoe wij omgaan met de problemen in de wereld, voor ons vermogen om te blijven werken aan het visioen van vrede? De lezing van deze zondag, over de werkers in het veld die tegen ieders verwachting in gelijkelijk beloond worden, maakt het visioen van vrede economisch concreet. Jezus vertelt de parabel aan zijn leerlingen nadat hij duidelijk heeft gemaakt hoe moeilijk het is voor een rijke om het koninkrijk der hemelen binnen te gaan. De leerlingen, die toch alles achter zich hebben gelaten om Jezus te volgen, vragen zich angstvallig af hoe dat voor hen zal zijn. Jezus stelt hen gerust, maar met het raadselachtige antwoord dat de eersten de laatsten zullen zijn en omgekeerd. De parabel over het handelen van de landeigenaar als werkgever dient ertoe om dit te illustreren. Het gebeuren vult een volledige werkdag, tussen zonsopgang en zonsondergang. De eerste arbeiders gaan ’s ochtends om zes uur aan de slag, de laatste ’s middags om vijf uur. Bij de uitbetaling van het loon komen (niet voor niets) eerst de laatst begonnen arbeiders aan de beurt, zodanig dat ook de eersten precies zien wat zij, die toch de hele dag hebben gewerkt, niets meer krijgen dan de laatsten. Wat is dit voor manier van doen, zouden wij toch ook vragen? De gelijke beloning staat in geen verhouding tot de zeer ongelijke inspanning! Ja, de verontwaardiging is terecht – maar alleen als er niets méér zou zijn dan de wetten van de dag en van de economie van ‘loon naar werken’. Maar is ook hier niet een nacht-kant te herkennen? Onafhankelijk van alle inspanningen overdag, van alle ongelijkheid die daarin ook in onze maatschappij onvermijdelijk en voortdurend ontstaat, is er zoiets als een oorspronkelijke, fundamentele gelijkheid, die van het Licht dat woont in ieder mens. Ook deze parabel laat zien dat er een nachtkant is, waarin de ongelijkheid van de dag hersteld moet worden. Hieraan recht doen lukt ons pas als wij niet alleen maar menselijke wetten volgen en de regels die daaruit voortkomen blindelings toepassen; hieraan recht doen gebeurt daar waar genade en liefde, in al onze menselijke relaties en instituties, uiteindelijk en steeds opnieuw doorslaggevend zijn. Het visioen van vrede, de democratie en de rechtsstaat als kwetsbare, minst slechte oplossing voor het beheren van de macht – ze houden alleen maar stand als ze steeds opnieuw worden geijkt op het Licht dat leeft in ieder mens. Laten we daarom bij alles wat we doen weer meer vanuit de nacht (De Noche…) gaan leven, verlangend, dorstend naar die Bron van leven. Zo moge het zijn.

Germain Creyghton

We lazen Mattheus 20: 1-16
Germain Creyghton is bereikbaar via ‘lt@dominicusamsterdam.nl’ (‘tav Germain Creyghton’).